

Symbolism as a factor of social culture of law

Символізм як фактор соціокультурності права

Olga Minchenko

Key words:

law, symbolism, legal symbol, legal culture, legalization, social culture of law.

Ключові слова:

право, символізм, правовий символ, правова культура, правоназивання, соціокультурність права.

Пізнавальна діяльність людини пов'язана з символами (образами). Система символів, що використовується в правовому регулюванні суспільних відносин, досить динамічна і потребує постійної уваги дослідників. Право є соціальним регулятором, що забезпечує громадський порядок і суспільну безпеку через офіційно закріплену систему правил поведінки. Розгляд права в цілому як символічної системи дозволяє не тільки уявити право як символ порядку, рівності і справедливості, але і виокремити символіку в його змісті, дослідити правові символи, визначити рівень правового розвитку суспільства.

Метою статті є висвітлення символічної природи права як прояву соціокультурності права. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: 1. Визначити символізм у праві й охарактеризувати взаємозв'язок процесу правоназивання з явищем символізму у праві. 2. Показати вплив права, враховуючи його символізм, на правову культуру.

Методологічну основу дослідження становлять спеціально-юридичний метод, який дозволяє вивчати правові символи і їх системи; герменевтичний підхід, що дозволяє здійснити інтерпретацію правових текстів і з'ясувати істинний обсяг змісту; логічний метод і метод моделювання, які дозволяють побудувати системні залежності та визначити взаємозв'язки між процесом правоназивання та явищем символізму права, а також визначити на перспективу певні тенденції впливу права з погляду властивої йому характеристики символізму на правову культуру і підвищення її рівня за рахунок ясності і наочності.

Основи вчення про правові та державні символи описав Джамбатіста Віко (XIX ст). Він перший указав на те, що вся стародавня юриспруденція була наповнена символізмом. Пізніше окремі питання символізації в праві розглядалися в різні періоди у зв'язку з вивченням тих чи інших проблем. Так, про правові символи згадували В.К. Бабаєв, Н.А. Власенко, О.С. Піголкін, О.О. Ушаков, А.П. Семітко, В.М. Мішегліна.

Погоджуємося з українською дослідницею В.М. Мішегліною, що «під символізмом права слід розуміти явище, яке характеризує право як семіотичну систему норм і принципів права, формально закріплених і забезпечуваних державою у якості регуляторів суспільних відносин з метою узгодження індивідуальних і громадських інтересів»¹.

Існує безліч класифікацій правових символів. Незалежно від підстав класифікації, майже всі правові символи мають мовне закріплення, письмове чи усне. Однак, на думку М.М. Вопленко, письмові правові символи висловлюють і закріплюють юридичні акти і відносини підвищеної соціальної значущості. Такими є акти про престолонаслідування, тексти присяги вищих посадових осіб держави, назви держав і органів влади й управління. Сюди ж належать аббревіатурні написання найменувань різних організацій².

Якщо розглядати символізм права у контексті змісту права, то слід зазначити, що право у всіх своїх проявах існує лише в мовній формі. Юридичні приписи набувають якостей нормативного правового регулювання лише тоді, коли вони зафіксовані в офіційних письмових текстах.

Згадаємо біблійну легенду про створення світу, зокрема про створення тварин: «І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх назве. А як

¹ Мішегліна В.М. Генеза формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права. Юридичні науки. № 11 (51). 2017. С. 944–949. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/229.pdf>.

² Вопленко Н.Н. Правовая символика. Правоведение. 1995. № 4–5. С. 73.

назва чоловік всяку душу живу, таким і буде її ім'я. І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині [Буття 2:19]»³. Саме через слово здійснювався гносеологічний процес навколишнього середовища; даючи назву явищу (предмету), ми можемо стверджувати про їх пізнання (створення). Недаремно у книзі Буття саме через мовленнєві акти описане створення світу: «І сказав Бог: Хай станеться світло! І сталося світло. <...> І сказав Бог: Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою й водою. І Бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю вона, і воду, що над твердю вона. І сталося так...» [Буття 1:3–7].⁴ У зв'язку з наведеним не можна не зазначити того, що останнім часом особливої актуальності набуває ономазіологія (від давньогрецьк. νομοία – найменування, позначення і λογος – учення, наука) – наука про найменування, теорія номінації. «Пройшовши шлях від здогадок про існування системності у лексиці до визнання когнітивної обґрунтованості своїх категорій, у XXI ст. теорія номінації займає важливе місце в лінгвістичних дослідженнях» – зазначає О.І. Копач.

Процес називання, аналогічний до описаного біблійного, відбувається й у правничій сфері: через правоназивання пізнаються (створюються) правові явища. «Дослідження правоназивання – за умови, якщо останнє становить закономірний, а не випадковий процес, – дозволяє виявити якраз ту закріплену в сигніфікаті поняття права ознаку (котра є ідеальним відображенням певної властивості відповідного явища), яку покладено в основу найменування означеного поняття саме цим, а не іншим, словом (тобто позначення саме такою, а не іншою, звуковою формою). Вказівка на ознаку, що її покладено в основу цієї номінації, буде водночас і вказівкою на певну сторону, грань денотата поняття права, тобто на пізнану властивість відповідного явища»⁵, – зазначає Т.І. Дудаш. Означене дозволяє зрозуміти, чому запозичені з іншої правової культури концепти, не адаптовані до національних особливостей, залишаються лише словами (метафорично висловлюючись, можна навіть їх назвати поняттями з нульовим змістом). Так, і досі такі поняття, як «людські права» (human rights), верховенство права (the rule of law), багато у чому залишаються незрозумілими, а відповідно, і нереалізованими. Можна стверджувати, що правоназивання фактично не відбулося, явище «human rights» залишилося непізнаним (як і явище «the rule of law»), а, залишаючись «мертвим», воно не може вважатися правом, адже не можна вважати соціальною нормою те, що не діє (це, швидше, гіпотетична норма, ідеальна, але не реально функціонуюча, щось на зразок ідеальної держави, наприклад, острів Утопія або місто Сонця).

Таким чином, через мовленнєвий акт та символічне позначення явище набуває правового характеру, стає складовою частиною правової сфери. Слід зауважити, що символи були властиві праву ще до виникнення такої форми організації суспільства, як держава, і виконували регулятивну функцію, забезпечуючи порядок у соціумі. У науковій юридичній літературі ця форма існування права називається по-різному: архаїчне право, протоправо, «неписане доправо»⁶ та ін. Тобто правові символи уже тривалий час використовуються соціумом.

Правові символи, будучи елементом не лише і не стільки інтелектуальної діяльності, як діяльності, пов'язаної з емоціями, почуттями, культурою, є найбільш простими для сприйняття. На це вказує і використання правової символіки ще за часів родової общини. Образний характер символу сприяє його закріпленню у свідомості людини, що посилює регулятивний вплив, «залучаючи» особу у сферу права. Частково це пояснює той факт, що у цілому у кожній державі вчиняється не така велика кількість правопорушень, щоб їй не могли ефективно протидіяти органи правопорядку. І це не через те, що у громадян висока правова свідомість і усі вони (чи їх більша частина) стежить за законотворчою діяльністю парламенту (чи монарха – за абсолютної монархії), читає прийняті нормативно-правові акти і реалізує їх у своїй поведінці. Символічність та ірраціональні властивості права дозволяють досягати стану відносного порядку у суспільстві (крім цього, ще одним чинником цього є тісний зв'язок права з мораллю, яку також вивести лише з раціональних положень фактично неможливо). Тому цілком переконливим є латинський вираз «*jus est ars boni et aequi*» (право є мистецтвом добра і справедливості). Саме тому у межах західної правової традиції те явище (хоча за умови, якщо право не зводить лише до прескриптивних текстів), яке

³ Библия, или Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. К.: Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; «Феникс», 2008. С. 6.

⁴ Копач О.И. Теория номинации: история и современность. // Sociokultúrna realita a príroda: Zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou / editor: O. Glosíková. Prešov: Technická univerzita v Košiciach, Fakultavý robných technológií s osídлом v Prešove. С. 313.

⁵ Дудаш Т.І. Праворозуміння крізь призму герменевтики. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Серія 1. Дослідження та реферати. 2010. Вип. 22. Львів: Край. С. 201.

⁶ Никитин А.В. Правовые символы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нижегородский юридический институт. Н. Новгород, 1999. С. 4.

ми позначаємо терміном «правосвідомість», йменується «sense of justice» – відчуття справедливості. Не розуміння, не пізнання, а відчуття. Основний акцент робиться на почуттях, емоціях. У цьому контексті стає зрозумілим і розмежування понять «легальність влади» як характеристика відповідності способу організації влади відповідно до прескриптивного тексту і «легітимної влади».

Символічність права, через простоту і доступність сприйняття та «ясність» відображення правових явищ, є також фактором розвитку правової культури.

Особливо чітко це простежується у межах історичної та психологічної правових шкіл.

Французький письменник Мішеле в праці «Origines du droit francais cherchees dans les symbols et formules du droit universel» (1837 р.) зазначає (за словами П. Колмикова): «Віднині стала можливою наука, яку передбачав Віко: символіка права. Руським ученим належить здійснити подвиг відкриття в історії вітчизняного та інших слов'янських прав цей загальний закон людства – символізм юридичний»⁷.

Розглядувана характеристика права дозволяє встановити тісний зв'язок права та інших правових явищ з культурою та розглядати перші саме як культурні. З огляду на це та на важливість права як регулятора суспільних відносин, його місце серед засобів досягнення порядку у соціумі у науковій правничій літературі, висловлювалася думка про правові цивілізації. Одним із перших концепцію правових цивілізацій обґрунтував відомий американський соціолог, культуролог Пітірім Сорокін (Pitirim Sorokin). У праці «Соціальна і культурна динаміка» (Sozial and cultural dynamics) зазначений автор виокремлює два основні типи правових цивілізацій:

- 1) ідеаціональний;
- 2) почуттєвий.

Історично ці типи не були реалізовані у «чистому вигляді», тому П. Сорокін виокремлює і проміжну між указаними типами форму – ідеалістичну, яка відповідно поєднує основні характеристики обох типів, виконуючи своєрідну інтегративну функцію.

Кожен із названих типів – ідеаціональний і почуттєвий, – на думку П. Сорокіна, «мають власну ментальність, власну систему істини і знання, власну філософію і Weltanschauung; особливий тип релігії і зразки «святості»; своє власне уявлення про правильне і неправильне; особливі форми мистецтва і літератури; звичаї, закони, правила поведінки; власну економічну і політичну організацію; нарешті, специфічний тип людської особистості з особливим складом розуму і манерами поведінки»⁸. Хоча вітчизняна правнича наука лише починає дослідження у цьому напрямі. Так, не можна не погодитися з Г.І. Муромцевим, що у навчальній і науковій літературі співвідношення права і культури розглядається крізь призму категорій «право і правова культура», «правосвідомість і правова культура». У «вузькому», або нормативістському, розумінні права правова культура постає як зовнішнє щодо права явище. Тим часом культурологічний підхід передбачає бачення права не тільки у взаємодії з якимось культурним середовищем, а й як невід'ємного елементу культури⁹.

Слід наголосити, що зазначене нами вище, зокрема щодо розуміння права як соціокультурного явища, а також символізм права дозволяють стверджувати про обґрунтованість позиції стосовно виокремлення поняття «правова цивілізація» або його аналогу «правова культура». Сьогодні такі термінопоняття радянської правової системи, як «правова свідомість» (яка фактично зводиться до «законосвідомості») і «правова культура» (яка сприймається і мислиться категоріями марксизму-ленінізму: «термін «правова культура» використовується для характеристики всієї правової надбудови, правових цінностей, ідеалів і досягнень у сфері права»¹⁰), не виконують свого призначення, перетворюючись на поняття з нульовим змістом. Звісно, необхідно враховувати багатозначність терміна «культура», але, наприклад, у межах історії та культурології багато у чому воно сприймається подібно, і лише юридична наука виокремлює правову культуру як щось особливе, віддільне від народу, його культури. Адже за аналогією можна говорити про економічну культуру, історичну культуру (яка має за такою логікою сприйматися не як відносно замкнутий, локальний стан суспільства, що характеризується спільністю психологічних, економічних, релігійних та ін. факторів, а як «зумовлене всім соціальним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне стано-

⁷ О символизмъ права вообще и русскаго въ особенноти. Речь, произнесенная въ торжественномъ собраньи императорскаго Санктпетербургскаго университета ординарным профессоромъ, докторомъ права Петромъ Калмыковымъ марта 31 дня 1839 г. С. Петербургъ, въ типографьи Карла Крайя. 1839. С. 17.

⁸ Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / пер. с англ., вст. статья и комментарии В.В. Сапова. М.: Астрель, 2006. С. 61.

⁹ Нерсесянц В.С., Муромцев Г.И., Мальцев Г.И., Лукашева Е.А. Право и культура. Москва: РУДН, 2002. С. 23.

¹⁰ Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. С. 196.

вище» історичного життя суспільства, яке виявляється¹¹), політологічну культуру, соціологічну культуру, філософську культуру і т. д. Тому замість формування цілісної особистості (за такого сприйняття культури загалом і правової зокрема) доводиться «будувати» фрагменти окремих культур: екологічної, економічної, правової і т. д. Але право – це не прескриптивні тексти, а соціокультурне явище, яке посідає важливе місце серед культурних явищ, оскільки є регулятором суспільних відносин, тобто забезпечує порядок і стабільність культури, робить її існування можливим. Важливим є сприйняття іншого члена суспільства таким, яким він є, адже кожній людині іманентна гідність. Саме через це людина і визнається основною цінністю, а забезпечення людських прав має бути головним обов'язком держави. Соціокультурність права робить можливим його символічність, забезпечуючи сприйняття і реалізацію регулятивних концептів народом без детального ознайомлення з прескриптивними текстами. Тому у цілому можна сприймати як синоніми лексеми «правова культура» і «правова цивілізація». Один і той же буквальный вираз (expression), як зазначає Дж. Серль, спроможний робити один і той же внесок у буквальный висловлювання декількох речень і, хоча ці речення і будуть зрозумілі буквально, конкретний вираз інтерпретуватиметься різним чином у різних реченнях через те, що кожне з них тлумачиться стосовно фону людських можливостей, тобто можливостей брати участь у певних практиках, різних способів щось робити тощо¹².

Ще влучніше висловився з цього приводу відомий фінський логік і філософ Я. Хінтікка: «Для того, щоб пояснити моє розуміння кванторів, можна сказати, що, з погляду моєї теорії, зрозуміти певний квантор – значить дізнатися, як грати в певні ігри»¹³. Я. Хінтікка услід за Вітгенштейном використовує поняття «мовна гра», підкреслюючи, що використання мови є частиною деякої діяльності або форми життя.

Про правильність такого підходу свідчить і саме розуміння символу. Так, відомий французький семіолог Ролан Барт зазначає, що будь-який знак включає в себе або передбачає наявність трьох типів відносин. Перш за все – внутрішнє відношення, що поєднує позначуване з позначеним; далі – два зовнішні відношення. Перше віртуальне. Воно відносить знак до деякої певної безлічі інших знаків, звідки він витягується для включення в мову (те, що ми називаємо символом); друге відношення актуальне, воно приєднує знак до інших знаків висловлювання, що передують йому або слідує за ним у мовному дискурсі¹⁴.

Таким чином, правові символи використовуються дуже давно для врегулювання суспільних відносин. Через правоназвання пізнаються (створюються) правові явища. Зрозумілість, загальновідомість символів дозволяють використовувати їх як надзвичайно зручне джерело інформації, розрахованої на широке коло суб'єктів, розділених мовними та територіальними кордонами. Завдяки юридичним символам ця інформація не тільки ефективно акумулюється і транслюється, а й набуває офіційного характеру. Правові символи в правовій системі сучасної держави виступають ефективним засобом правової комунікації – процесу передачі правової інформації від правотворчого органу через правозастосовувача до конкретного індивіда. Якщо символи зрозумілі, чіткі, то вони забезпечують навіть на підсвідомому рівні виконання державно-владних велінь. Для ефективності дії правового веління, а також для забезпечення стислості, уніфікованості, доступності, економії мовних засобів і служить символічна форма. Символьна природа права дає можливість розглядати останнє як соціокультурне явище, а відтак і можливість обґрунтувати положення щодо виокремлення поняття «правова цивілізація» або його аналогу «правова культура». Символічність права, через простоту і доступність сприйняття та «ясність» відображення правових явищ, є також фактором не лише формування, а й розвитку правової культури.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню взаємозв'язків між символізмом і соціокультурною природою права. Проводиться аналогія між процесом правоназвання і явищем символізму в праві. Акцентується увага на тому, що символічність права, через простоту і доступність сприйняття та «ясність» відображення правових явищ, є фактором формування та розвитку правової культури та фактором впливу на ефективність правового регулювання.

¹¹ Там само. С. 196.

¹² Серль Джон. Открывая сознание заново / перевод с англ. А. Ф. Грязнова. М.: Идея-Пресс, 2002. С. 169–170.

¹³ Хинтикка Я. Логико-эпистемологические исследования / под ред. В.Н. Садовского и В.А. Смирнова. Москва: Прогресс, 1980. С. 256.

¹⁴ Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / пер. с фр. Г.К. Косилова. Москва, Прогресс, 1989. С. 246.

Summary

The article is devoted to highlighting the relationship between symbolism and the sociocultural nature of law. There is an analogy between the process of law-calling and the phenomenon of symbolism in the law. The emphasis is placed on the fact that the symbolic nature of law, due to the simplicity and accessibility of perception and the “clarity” of the reflection of legal phenomena, is a factor in the formation and development of legal culture and a factor in influencing the effectiveness of legal regulation.

Використана література:

1. Мішегліна В.М. Генеза формування символізму права: історія розвитку правових символів та сучасний символізм права. Юридичні науки. № 11 (51). 2017. С. 944–949. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/229.pdf>.
2. Вопленко Н.Н. Правовая символика. Правоведение. 1995. № 4–5. С. 71–75.
3. Библия, или Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. К.: Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; «Феникс», 2008. 1408 с.
4. Копач О.И. Теория номинации: история и современность. // Sociokultúrna realita a príroda: Zborník recenzovaných vedeckých prác s medzinárodnou účasťou / editor: O. Glosíková. Prešov: Technická univerzita v Košiciach, Fakultavý robných technológií s osídлом v Prešove. С. 313–320.
5. Дудаш Т.І. Праворозуміння крізь призму герменевтики. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Серія 1. Дослідження та реферати. 2010. Вип. 22. Львів: Край. 248 с.
6. Никитин А.В. Правовые символы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нижегородский юридический институт. Н. Новгород, 1999. 241 с.
7. О символизме права вообще и русского въ особенности. Речь, произнесенная въ торжественномъ собраньи императорскаго Санктпетербургскаго университета ординарным профессоромъ, докторомъ права Петромъ Калмыковымъ марта 31 дня 1839 г. С. Петербургъ, въ типографьи Карла Крайя. 1839. 93 с.
8. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / пер. с англ., вст. статья и комментарии В.В. Сапова. М.: Астрель, 2006. 1176 с.
9. Нерсесянц В.С., Муромцев Г.И., Мальцев Г.И., Лукашева Е.А. Право и культура. Москва: РУДН, 2002. 423 с.
10. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
11. Серл Джон. Открывая сознание заново / перевод с англ. А.Ф. Грязнова. М.: Идея-Пресс, 2002. 256 с.
12. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования / под ред. В.Н. Садовского и В.А. Смирнова. Москва: Прогресс, 1980. 448 с.
13. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / пер. с фр. Г.К. Косилова. Москва, Прогресс, 1989. 616 с.

Olga Minchenko,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Doktorant in of the Department of Theorie of State and Law
of National Academy of Internal Affairs